

Nużąca konieczność

Tiresome necessity

**Powody podjęcia i ocena studiów prawniczych
na WPAE UWr**

**Reasons for starting the law studies in WPAE
UWr and their assessment**

Adam Czarnota Michał Paździora Michał Stambulski
wraz z Zespołem Badań nad Edukacją Prawniczą CLEST
together with the CLEST Research Team on Legal Education

Biblioteka Edukacji Prawniczej i Teorii Społecznej
Legal Education and Social Theory

CLEST | CENTRE
FOR LEGAL EDUCATION
AND SOCIAL THEORY

Nużąca konieczność Tiresome necessity

Biblioteka Edukacji Prawniczej i Teorii Społecznej

Legal Education and Social Theory

Centrum Edukacji Prawniczej i Teorii Społecznej (CLEST) powstało na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego w 2015 roku z inicjatywy prof. Adama Czarnoty. Celem Centrum jest podnoszenie jakości kształcenia studentów i doktorantów w zakresie kompetencji społecznych, integracja zewnętrzna prawnicze­go środowiska akademickiego z obszarami pozostałych nauk społecznych i humanistycznych oraz prowadzenie badań nad edukacją prawniczą. Więcej informacji: clest.pl

The Centre for Legal Education and Social Theory (CLEST) was established at the Faculty of Law, Administration and Economics of the University of Wrocław, Poland in 2015 on the initiative of Professor Adam Czarnota. The aim of the Centre is to: improve the quality of education of students and doctoral candidates as regards their social competence, the integration of legal academia with other areas of the social sciences and humanities, and research on legal education. More information: clest.pl

Nużąca konieczność

Tiresome necessity

**Powody podjęcia i ocena studiów
prawniczych na WPAE UWr**

**Reasons for starting the law studies in
WPAE UWr and their assessment**

Adam Czarnota Michał Paździora Michał Stambulski

wraz z Zespołem Badań nad Edukacją Prawniczą CLEST
together with the CLEST Research Team on Legal Education

Nużąca konieczność. Powody podjęcia i ocena studiów prawniczych na
WPAE UWr Tiresome necessity. Reasons for starting the law studies
in WPAE UWr and their assessment

Redakcja Edited by Adam Czarnota, Michał Paździora, Michał Stambulski
Korekta językowa Proofreading by Justyna Jezierska
Opracowanie graficzne i skład Designed and typeset by Jarosław Furmaniak
Złożono pismem Set in Di Grotesk autorstwa by threedotstyp.com

Copyright © 2017 by Centrum Edukacji Prawniczej i Teorii Społecznej (CLEST)

Wydawcy Publishers Centrum Edukacji Prawniczej i Teorii Społecznej,
Inicjatywa Wydawnicza „Chiazm”
Wydanie pierwsze First edition Wrocław 2017, ISBN 978-83-949423-0-4

Publikacja dofinansowana ze środków Narodowego Centrum Nauki, projekt
badawczy Nr 2015/19/B/HS5/03046 Publication co-financed by the
National Science Centre, Poland, research project No. 2015/19/B/HS5/03046

Spis treści Table of Contents

Wykaz skrótów	6
Streszczenie	7
1 Omówienie badań	9
1.1 Założenia i miejsce przeprowadzenia ankiety	9
1.2 Profil społeczny	11
1.3 Motywacja do podjęcia studiów prawniczych	11
1.4 Plany na przyszłość	12
1.5 Ocena studiów prawniczych	13
1.6 Analiza i rekomendacje	14
2 Komentarze	17
3 Wyniki i wykresy	41

List of abbreviations	6
Abstract	24
1 Discussion of the research	26
1.1 Assumptions and place of carrying out the survey	26
1.2 Social profile	27
1.3 Motivation for starting the law studies	28
1.4 Plans for the future	29
1.5 Assessment of the law studies	30
1.6 Analysis and recommendations	31
2 Comments	34
3 Results and graphs	41

Wykaz skrótów List of abbreviations

WPAE	Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego
ZT	zdecydowanie tak
RT	raczej tak
ZN	zdecydowanie nie
RN	raczej nie
NZ	nie mam zdania
K	kobiety
M	mężczyźni
P	osoby pracujące
NP	osoby nie pracujące

Jeżeli nie zaznaczono inaczej wartości procentowe odnoszą się do odpowiedzi „zdecydowanie tak” + „raczej tak”.

WPAE	Faculty of Law, Administration and Economics of the University of Wrocław
DY	definitely yes
RY	rather yes
DN	definitely no
RN	rather no
NO	no opinion
W	women
M	men
WO	workers
NW	non-workers

If not selected otherwise, percentage values refer to the answers “definitely yes” + “rather yes”.

Streszczenie

Edukacja prawnicza rzadko traktowana jest jako przedmiot badań empirycznych w obrębie prawoznawstwa. Jednak w ocenie studiów prawniczych można wyróżnić dwie perspektywy: oficjalną i krytyczną. W oficjalnym dokumentach studia te przedstawiane są jako wymagające zaangażowania i rozwijające. Z piśmiennictwa naukowego wyłania się jednak inny obraz. Studia określane są jako „nudne” lub „dyscyplinujące”. Z badań przeprowadzonych przez Zespół Badań nad Edukacją Prawniczą CLEST w 2016 roku wynika, że ocena studentów jest zbliżona do krytycznej. W ramach podjętych badań sprawdzono profil studentów prawa, motywację do podjęcia studiów, plany na przyszłość oraz ocenę samych studiów.

Motywacją do podjęcia studiów jest przyszłe życie zawodowe. Większość studentów ma plan na życie zawodowe i chce pracować w zawodzie prawniczym jako sędziowie, adwokaci, radcy prawni, notariusze albo komornicy. Studia są więc niezbędne, aby uzyskać odpowiednie uprawnienia. W dalszej kolejności studia są postrzegane jako okazja do zdobycia wiedzy i samorozwoju. Studia nie są postrzegane jako autonomiczna sfera społeczna, w której kształtują się kontakty społeczne. Same studia studenci oceniają krytycznie. Są one zbyt teoretyczne i nie przygotowują dobrze do zawodu prawnika. Wymagają dużo nauki a jednocześnie egzaminy nie sprawdzają wiedzy czy umiejętności.

Edukacja prawnicza jawi się jako „nużąca konieczność”. Jednostajność studiów powoduje zmęczenie i wyczerpanie. Wiedza jest postrzegana jako obca i konieczna jedynie dla zdania kolejnego egzaminu. Chęć uzyskania uprawnień

zawodowych tłumaczy, dlatego pomimo tak krytycznej oceny studenci nie porzucają studiów i kontynuują je.

Taki proces edukacyjny nie promuje postawy aktywnego obywatela, który czuje się odpowiedzialny za prawo. Obraz taki jest więc sprzeczny z oficjalnymi deklaracjami.

O komentarz do wyników badań poproszono przedstawicieli środowisk prawniczych adwokatów, radców prawnych, sędziów i przedstawicieli WPAE. Poniżej zamieszczono otrzymane komentarze.

1 Omówienie badań

1.1 Założenia ankiety i miejsce jej przeprowadzenia

Uniwersytet Wrocławski jest drugą największą uczelnią wyższą w stolicy województwa dolnośląskiego¹. Na 78 kierunkach studiów² studiuje 26 9054 studentów, z czego jedna czwarta na studiach niestacjonarnych³. Uniwersytet Wrocławski plasuje się w pierwszej piętnastce największych szkół wyższych w Polsce. Jednym z największych wydziałów Uniwersytetu Wrocławskiego jest Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii (dalej: WPAE), na którym kształci się ponad jedną czwartą ogółu studentów Uniwersytetu Wrocławskiego (6 727)⁴. Ponad połowa studentów (3 772) studiuje w trybie stacjonarnym, natomiast pozostała część w liczbie 2 955 studentów studiuje w trybie niestacjonarnym (studia zaoczne i wieczorowe). Na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii kształcenie odbywa się na sześciu kierunkach. Najpopularniejszym z nich jest prawo (3 826 studentów), a następnie administracja (1 510 studentów), oraz ekonomia (1 224 studentów). Mniejszym powodzeniem cieszą się studia nauczane w języku angielskim: LLB /LLM (łącznie 67 studentów), bachelor of business and administration (64), a także polski system prawny (36). Za sprawą studiów prowadzonych w języku angielskim wydział jest atrakcyjny dla obcokrajowców. W roku akademickim 2016/2017 na Wydziale Prawa Administracji i Ekonomii studiowało 350 cudzoziemców⁵ i był to najlepszy wynik spośród wszystkich wydziałów Uniwersytetu Wrocławskiego. Równocześnie Wydział przyciąga wielu uczestników studiów doktoranckich. Z całkowitej liczby 1 558 uczestników studiów doktoranckich Uniwersytetu Wrocławskiego, 381 to uczestnicy studiów

- 1 Zob. Szkoły wyższe i ich finanse w 2014 r., Warszawa 2015, <https://goo.gl/qfXcRP> [data dostępu: 03.01.2017 r.], s. 70.
- 2 Biuletyn Informacji Publicznej Uniwersytetu Wrocławskiego, Informacje ogólne <https://goo.gl/EQKRnw> [data dostępu: 03.01.2017 r.]
- 3 *Ibidem*, stan na 30 listopada 2016 r.
- 4 Biuletyn Informacji Publicznej Uniwersytetu Wrocławskiego (stan na 30 listopada 2016 r.), <https://goo.gl/MwG4fp> [data dostępu: 03.01.2017 r.]
- 5 Biuletyn Informacji Publicznej Uniwersytetu Wrocławskiego (stan na 30 listopada 2016 r.), <https://goo.gl/ZW6dck> [data dostępu: 03.01.2017 r.]

doktoranckich nauk prawnych⁶. WPAE składa się z czterech nowoczesnych obiektów dydaktycznych usytuowanych w ścisłym centrum Wrocławia oraz jednej z największych i najnowocześnie wyposażonych bibliotek prawniczych w Polsce.

WPAE od lat zajmuje wysokie miejsce w rankingach wydziałów prawa w Polsce. W rankingu *Rzeczpospolitej* z 2016 r. zajął 5. miejsce w ocenie całościowej (na 14 publicznych szkół wyższych)⁷, natomiast 7. miejsce pod względem jakości kształcenia⁸. W rankingu *Perspektyw* z 2016 r. WPAE zajął 4. miejsce (na 20 przebadanych szkół)⁹.

Zgodnie ze strategią rozwoju doskonalenie kształcenia jest celem strategicznym WPAE¹⁰. Cel ten osiąga się poprzez ciekawy system studiów. Ważną rolę przypisano tu postrzeganiu przez kandydata szans na otrzymanie atrakcyjnej pracy po ukończeniu studiów. Wymieniono tu także aktywizujące metody kształcenia. Kolejnym sposobem osiągnięcia celu jest kompetentna kadra dydaktyczno-naukowa. Służyć ma temu prowadzenie zajęć głównie przez osoby legitymizujące się osiągnięciami w danej dziedzinie. Sposobami uatrakcyjnienia studiów są także udział studentów w prowadzeniu badań oraz edukacja popularyzująca naukę.

Celem ankiety było zbadanie profilu społecznego studentów, motywacji do podjęcia studiów prawniczych, oceny studiów oraz planów zawodowych po ich ukończeniu. W grudniu 2016 roku ankieta została wysłana do 3825 studentów i studentek prawa WPAE na indywidualne, uniwersyteckie konta mailowe. Ankieta została zabezpieczona tokenem, tak, że tylko osoba klikająca w link podany w mailu mogła wypełnić ankietę. Kompletnych odpowiedzi udzieliło 750 osób (ok. 19%). Niekompletnych odpowiedzi udzieliło 66 osób. Raport powstał jedynie w oparciu o odpowiedzi kompletne.

Wielkość oraz miejsce w rankingach powoduje, że prezentowane wyniki badań przeprowadzonych na WPAE ostrożnie można uznać za reprezentatywne dla edukacji prawniczej w Polsce.

- 6 Biuletyn Informacji Publicznej Uniwersytetu Wrocławskiego (stan na 31.12.2015 r.), <https://goo.gl/Y5e8g8> [data dostępu: 03.01.2017 r.].
- 7 <https://goo.gl/JQ5oeV> [data dostępu: 03.01.2017 r.].
- 8 <https://goo.gl/d8seoY> [data dostępu: 03.01.2017 r.].
- 9 <https://goo.gl/jDGehf> [data dostępu: 03.01.2017 r.].
- 10 Strategia Rozwoju Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego na lata 2015–2020 [<https://goo.gl/y4P9Sc> data dostępu: 03.01.2017 r.].

1.2 Profil społeczny

Nieznaczną większość studentów stanowią kobiety (52,80%). Jeśli chodzi o miejsce pochodzenia to rozkład jest równomierny. Najwięcej osób pochodzi z miasta 20–120 tys. mieszkańców (25,60%), następnie miast powyżej 500 tys. (22,67%) i wsi (21,60%). Zdecydowana większość rodziców studentów ma wykształcenie wyższe (ojciec – 44,27%, matka – 56,53%) lub średnie (ojciec – 45,73%, matka – 37,20%). Potwierdzają to badania przeprowadzone przez Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, z których wynika, że wykształcenie rodziców jest głównym czynnikiem wpływającym na nierówność możliwości dostępu do edukacji i dobrze płatnych prac¹¹.

Większość studentów pracuje podczas studiów (54,53%). Zdecydowana większość nie studiuje drugiego kierunku (83,20%) i prawo było ich pierwszym wyborem (70,27%).

1.3 Motywacja do podjęcia studiów prawniczych

Główną deklarowaną motywacją do podjęcia studiów prawniczych było zainteresowanie prawem (84,24%), następnie prestiż zawodu prawnika (79,07%), chęć pomagania innym (72,67%) i łatwość w znalezieniu pracy (72,40 %). Znaczące różnice pomiędzy płciami ujawniają się jedynie przy chęci pomagania innym, którą zadeklarowało 75,51% kobiet i 66,39% mężczyzn. Najwięcej osób zadeklarowało, że łatwość w znalezieniu pracy (ZN + RN 42%) oraz wysokie zarobki prawników (ZN + RN 31,60%) nie były motywacją do podjęcia studiów. Przy czym osoby pracujące częściej deklarowały, że zarobki nie miały znaczenia (ZN + RN 38,14%).

Wynika z tego, że motywacje do podjęcia studiów są raczej symboliczne niż materialne. Wobec ograniczonych możliwości zetknięcia się z prawoznawstwem na etapie edukacji przed-universyteckiej dziwić może wysoki odsetek zainteresowanych prawem, który może wynikać z popkulturowego i społecznego obrazu prawnika.

Studenci zdecydowanie nie deklarowali niechęci do przedmiotów humanistycznych (93,07%) i ścisłych (66,40%). Różnice między tymi deklaracjami mogą świadczyć, że studia

¹¹ European Bank for Reconstruction and Development, *Transition Report 2016-17*, tr.ebrd.com [data dostępu: 03.01.2017 r.].

prawnicze postrzegane są jako bardziej humanistyczne niż ścisłe. Falsyfikuje to tezy Wacława Szuberta i Zygmunta Ziemińskiego z lat 70. Teoretycy prawa sugerowali, że główną motywacją do podjęcia studiów jest niechęć do przedmiotów ścisłych¹².

Trzydzieści jeden osób podało inne powody. Odpowiedzi te można podzielić na:

- chęć podnoszenia kwalifikacji i możliwości zawodowych (np. „podniesienie kwalifikacji w zakresie wykonywanego już zawodu”, „Szeroki wachlarz możliwości zawodowych po ukończeniu kierunku.”);
- rozwój osobisty niezwiązany z rynkiem pracy (np. „Udowodnienie sobie, że jestem w stanie uzyskać tytuł mgr. prawa – jako jeden z trudniejszych do zdobycia.”, „Znalezienie odpowiedzi na to, co to jest sprawiedliwość i co jest prawem, oraz jak powinno funkcjonować społeczeństwo i jakie prawo jest dobre i słuszne”);
- czynniki losowe (np. „szaleństwo”, „Brak lepszego pomysłu na siebie”, „Głupota”).

W odpowiedziach tych jedynie jeden raz pojawił się czynnik dotyczący samego studiowania („duża ilość i różnorodność form organizacji na studiach (np. elsa); inteligentni ludzie, którzy się dostają na te studia”). Świadczy to tym, że przed pójściem na studia przyszli studenci nie mają informacji odnośnie organizacji i komfortu studiowania lub że czynniki te nie są dla nich istotne.

1.4 Plany na przyszłość

Zdecydowana większość (82,14%) studentów planuje pracować po studiach w zawodzie prawniczym (sędziego, adwokata, radcy prawnego, notariusza lub komornika). Następne w kolejności są: praca na uczelni (30,8%), własna działalność gospodarcza niezwiązana z prawem (27,33%), praca w organizacji pozarządowej (21,86%), administracja państwowa (17,60%), polityka (15,74%). Jedynie 16,80% studentów nie wie, co chce robić po studiach. Warto odnotować, że jedynie 8,59% kobiet chce zajmować się polityką. Była to jedyna znacząca różnica w odpowiedziach pod kątem podziału płciowego. Padło także 11 innych

¹² W. Szubert, J. Wróblewski, *Motywy wyboru studiów prawniczych i egzamin wstępny na prawo*, ŻSW 1961, nr 1, s.24.

odpowiedzi. Studenci wskazywali głównie pracę w organizacjach i korporacjach międzynarodowych.

Osoby niepracujące częściej chcą zająć się polityką (19,94%) i podjąć pracę w organizacji pozarządowej (25,80%). Były to jedyne znaczące różnice (powyżej 3%) pomiędzy pracującymi i niepracującymi. Osoby deklarujące chęć pomocy innym jako motywację nieznacznie częściej chcą podjąć pracę w organizacji pozarządowej (23,67%).

1.5 Ocena studiów prawniczych

Przeważająca część studentów (92,13%) jest zdania, że studia prawnicze wymagają dużo nauki. Jednocześnie większość (58,27%) uważa, że egzaminy nie sprawdzają adekwatnie wiedzy i umiejętności, a 62,80% boi się egzaminów. Jedynie 32,93% uważa, że studia dobrze przygotowują do zawodu prawnika. 73,73% uważa, że są one zbyt teoretyczne, 72,13% że zbyt dużo uczy się na pamięć. Ponad połowa (60,54%) stwierdziła, że studia nie uczą kreatywnego rozwiązywania problemów. Z drugiej strony, 65,60% zadeklarowało, że w życiu codziennym wykorzystuje wiedzę zdobytą na studiach. Niepokoić może fakt, że 26,67% (ZT + RT) studentów podczas zajęć często odczuwa stres, w tym 28,79% kobiet i 19,50% mężczyzn.

Kobiety są bardziej krytyczne wobec studiów od mężczyzn. Częściej uważają, że na studiach jest za dużo nauki na pamięć (ZT + RT: K – 75,51%, M – 63,90%), studia prawnicze nie przygotowują dobrze do wykonywania zawodu prawnika (K – 57,32%, M – 46,47%) czy egzaminy nie sprawdzają adekwatnie wiedzy i umiejętności (K – 60,35%, M – 55,60%).

Krytyczniejsze są także osoby pracujące podczas studiów, które są bardziej skłonne uznać, że studia są zbyt teoretyczne (P – 76,77%, NP – 70,09%), studia prawnicze nie przygotowują dobrze do zawodu prawnika (P – 60,63%, NP – 44,87%) i nie uczą kreatywnego rozwiązywania problemów (P – 67,72%, NP – 51,91%). Osoby te częściej uważają także, że egzaminy nie są adekwatne (P – 64,30%, NP – 51,03%) i mniej się ich boją (P – 58,92%, NP – 67,45%). Częściej też wykorzystują wiedzę ze studiów w życiu

codziennym (P – 67,97%, NP – 62,75%) oraz rzadziej odczuwają stres podczas zajęć (P – 24,45%, NP – 29,33%).

Studia prawnicze ocenione zostały jako zbyt teoretyczne, przeładowane pamięciową nauką i z nieadekwatnymi egzaminami. Pomimo tak surowej oceny 60,54% studentów poleciłoby studia na WPAE swoim znajomym i przyjaciołom, a 73,46% wybrałoby te studia ponownie. Osoby studiujące inny kierunek znacznie mniej chętnie polecilyby studia prawnicze znajomym (51,59%) i nieznacznie chętniej podjęłyby je ponownie (74,60%). Podobnie osoby pracujące (odpowiednio 58,19% i 71,40%).

Chęć ponownego podjęcia studiów przy jednoczesnej krytycznej ich ocenie można wytłumaczyć koniecznością uzyskania tytułu magistra prawa dla podjęcia pracy w zawodzie, co, jak wskazano powyżej, jest głównym planem studentów na przyszłość zawodową.

1.6 Analiza i rekomendacje

Z przeprowadzonych badań wyłania się negatywny obraz edukacji prawniczej. Ma ona charakter dyscyplinujący, co oznacza, że studenci nie widzą związku między przekazywaną im wiedzą a ich przyszłą pracą zawodową i funkcjonowaniem w społeczeństwie demokratycznym. Brak świadomości tej korelacji powoduje, że wiedza jawi się studentom jako coś zewnętrznego, obcego i nieprzydatnego. Taka wiedza może jedynie nużyć i domagać się pustego postuszeństwa. Tym bardziej, że jej opanowanie jest niezbędne w celu uzyskania uprawnień zawodowych. Poznanie dokładnych przyczyn takiego stanu rzeczy wymagać będzie dalszych badań, jednak już dzisiaj można postawić pewne wstępne hipotezy wyjaśniające. „Nużąca konieczność” edukacji prawniczej wynika z braku refleksji nad dydaktyką prawa oraz z podporządkowania studiów pod kulturę korporacyjną. Dydaktycznie prawo jako kierunek opiera się na nauczaniu podającym, rozumianym jako wykładanie, gdzie wiedza postrzegana jest jako fakty, uczenie jako zapamiętywanie. Taka pedagogika jest łatwa, ale nieefektywna. Studenci są mało zaangażowani w proces edukacyjny i szybko zapominają, czego się uczą. Pedagogika w tej formie może

dominować w organizacji, w której innowacje dydaktyczne i metodyczne nie są premiowane i w której istnieje potrzeba szybkiego przeszkolenia nauczyciela. Ponadto, na wydziałach prawa istnieje presja dopuszczania doktorantów do prowadzenia zajęć w ramach nieodpłatnych „praktyk”. Model nauczania w formie wykładu jest racjonalny z punktu widzenia mocy przerobowej systemu edukacyjnego, lecz nieracjonalny z punktu widzenia jakości edukacyjnej takiego systemu.

Powyższy obraz skłania do wniosku, że edukacja prawnicza nie przyczynia się do budowania postawy świadomego i zaangażowanego obywatela, który czuje się odpowiedzialny za prawo. Absolwent jest raczej gotowy do posłuszeństwa wobec zewnętrznego autorytetu, od którego arbitralnych decyzji zależy jego los. Chęć uzyskania określonego statusu społecznego tłumaczy, dlaczego studenci tolerują taką edukację. Praktyka stoi więc w sprzeczności z oficjalnymi deklaracjami o strategicznym znaczeniu jakości dydaktyki.

Jeśli stawiane hipotezy są prawdziwe, niezbędna jest gruntowna refleksja nad edukacją prawniczą nastawiona na zmiany systemowe, które zachowają możliwości kształcenia dużej liczby studentów przy jednoczesnym podnoszeniu jakości oferowanej edukacji. Można już teraz wymienić pewne kierunki pożądanych zmian:

a. Zwiększenie atrakcyjności edukacji prawniczej poprzez jej humanizację i „uspołecznienie”

Humanistyka jest dyskursem uwikłanym w kategorii egzystencjalne, dzięki czemu może być rozumiana w różnych kontekstach społecznych. Nauki społeczne z kolei pozwalają zrozumieć wpływ na życie jednostki. Unaocznienie humanistycznego i społecznego oblicza prawa pozwoli zwiększyć jego atrakcyjność, dzięki temu, że umożliwi to ukazanie wiedzy prawniczej jako powiązanej z życiem konkretnego studenta i jego otoczenia.

b. Odejście od pamięciowego stylu zdobywania wiedzy

Inne podejście niż nauczanie podające przyjmuje pedagogika oparta na dialogu, w której student jest współtwórcą tego, czego się uczy. Dialog taki nie musi wcale oznaczać równości stron, oznacza jedynie dopuszczenie do głosu. Jeśli student będzie aktywnie uczestniczył w procesie przekazywania wiedzy będzie łatwiej i chętniej ją przyswajał. Wiedza taka jest także trwalsza niż wyuczony wykład.

c. Przybliżenie zajęć do praktyki społecznej (nie tylko korporacyjnej)

Studia prawnicze nakierowane są na kształcenie przyszłych prawników, którzy nastawieni są na zdobycie prestiżu i pozycji społecznej. Powoduje to, że obraz pracy prawnika zubożony jest o społeczne i polityczne konsekwencje jego działalności. Samorządy prawnicze, zgodnie z przyjętymi deklaracjami, są nie tylko zrzeszeniami przedsiębiorców, lecz także strażników podstawowych wartości demokratycznych, takich jak rządy prawa i prawa człowieka. W trakcie edukacji prawniczej studenci powinni zostać zaznajomieni z tym, że komercyjne przedsiębiorstwo nie jest jedynym modelem uprawiania praktyki prawniczej.

2 Komentarze

Zaproszenie do skomentowania wyników badań nad motywacją podjęcia i oceną studiów prawniczych na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, a tym samym zaliczenie do grona „przedstawicieli środowiska prawniczego” to dla mnie, wrocławianina „na emigracji” od lat dwudziestu pięciu, wyróżnienie i satysfakcja. Dziękuję. Spróbujmy zatem uczynić wartość dodaną z faktu, że odkąd w roku 1991 ukończyłem studia a rok później opuściłem rodzinne miasto, mój kontakt z Wydziałem ma charakter nader sporadyczny. Pierwsza i podstawowa refleksja po zapoznaniu się z wynikami badań jest taka, że Wydział, jaki pamiętam, niewiele różni się chyba od tego, postrzeżanego dziś przez studentów. Jakby to niedobrze wyglądało, dwadzieścia pięć lat temu my także ocenialiśmy nasze studia jako przeteoretyzowane, pamięciowe, niepromujące kreatywności. Konkluzja raportu – wskazująca na dominującą postawę postuszeństwa (warunkowanego chęcią uzyskania statusu społecznego) wobec zewnętrznego autorytetu, od którego arbitralnych decyzji zależy edukacyjny los studenta – to obraz, jaki także ja mam w pamięci. Wyniki badań wskazują, że tak jak za moich czasów (co można uznać za uwarunkowane historią i z tego powodu zrozumiałe) jak i obecnie (co w największym stopniu niepokojące) adeptów prawa uczy się ponadpokoleniowego prawniczego oportunistycznego, nie zaś umiejętności wyzwalania dyskomfortu aksjologicznego, obywatelskiej wrażliwości, umiejętności przedstawiania własnych propozycji interpretacyjnych, wykładni i argumentowania. Zauważmy jednak uczciwie – ta uwaga także wydaje się wspólna doświadczeniu mojego

pokolenia oraz doświadczeniu współczesnemu. Sytuacja ta zdaje się nie przeszkadzać większości zainteresowanych (tak uczącym jak i nauczonym). Głównym celem studiowania, jak z badań wynika, jest uzyskanie tytułu magistra prawa, niezbędnego dla podjęcia pracy w zawodzie. Zatem: nie tyle uniwersytet, co szkoła zawodowa. Takie wydaje się być dzisiaj oczekiwanie.

**RADOSŁAW BASZUK · adwokat, autor bloga o tematyce
prawniczej „Radek Bakszuk. To to widzę” na stronie
radekbaszuk.pl**

Abstrahując od konkretnych danych liczbowych, przedstawione badanie pozwoliło mi na wytonienie charakterystycznych ocen studentów odnośnie studiów prawniczych. Przede wszystkim uważają oni, iż studia te są nudne (choć poleciliby je swoim znajomym), zbyt teoretyczne i nie przygotowują do zawodu prawnika. Nadto, zdaniem respondentów, studia te z jednej strony wymagają dużo pamięciowej nauki, z drugiej zaś egzaminy nie sprawdzają adekwatnie wiedzy i umiejętności (chciałoby się zapytać – których?, skoro, jak twierdzą sami badani, serwowana im wiedza ma charakter czysto teoretyczny). Studenci wskazali także, iż studia są jednostajne, co skutkuje zmęczeniem i wyczerpaniem. Dla większości prawo było pierwszym kierunkiem, zaś w zakresie motywacji dostrzegają, iż zawody prawnicze przynoszą prestiż, dają szansę pomagania innym (tu w większości odpowiedź wskazana przez kobiety) oraz oferują łatwość znalezienia pracy.

Oczywiście cieszy ogromnie, że badanie zostało przeprowadzone, mniej jednak martwi jednak, że wzięła w nim udział mała część studentów. I już sam ten fakt wskazuje na to, iż osoby, wybierające prawo, nie są gotowe na aktywne uczestniczenie w kreowaniu otaczającej je rzeczywistości, nie są tym w ogóle zainteresowane. Studia zaś ich tego nie nauczą. Podobnie, najlepsze wykłady. Jak zatem mają w przyszłości tworzyć prawo i je stosować?

W moim odczuciu jednym z istotnych, choć raczej nieuświadomionych przez studentów, problemem jest także i to, że prawo wybierają jako swój pierwszy kierunek

(bądź jedyny). Obserwacja doświadczeń praktyków (w tym moja własna droga zawodowa) wskazuje bowiem, że jedynie świadoma decyzja o wyborze prawa (jako kierunku wiodącego, pierwszego lub kolejnego) prowadzić może, choć rzecz jasna nie musi, do świadomego studiowania, świadomego wyboru dalszego etapu zawodowego rozwoju (aplikacja lub praca naukowa) oraz świadomego – a zatem odpowiedzialnego – współtworzenia wymiaru sprawiedliwości.

Podkreślić pragnę, iż słowo „studia” oznacza proces „kształcenia się”. Nie – kształcenia, bowiem ono kończy się powinno na etapie szkoły średniej, lecz „się kształcenia”, a zatem wkładania własnego wysiłku w to, aby osiągnąć zamierzony cel. Z odpowiedzi respondentów zaś wyciągam wnioski, iż być może (oby tylko niektórzy) studenci prawa nie są świadomi, na czym owo „się” polega, zawierając swoją przyszłość wykładom, z których nie są wszak zadowoleni.

Biorąc nadto pod uwagę fakt, że zdaniem badanych z zawodami prawniczymi wiąże się prestiż i duże możliwości znalezienia pracy, nieśmiało wysuwam tezę, iż rozeznanie rynku przed podjęciem nauki nikomu by nie zaszkodziło.

JOANNA PARAFIANOWICZ · adwokat, członek Naczelnej Rady Adwokackiej, redaktorka portalu „Pokój Adwokacki”

Przede wszystkim wyrazi szacunku i uznania dla Autorów raportu: Adama Czarnoty, Michała Paździory i Michała Stambulskiego wraz z Zespołem Badań nad Edukacją Prawniczą CLEST. Osoby te podjęły się kompleksowej analizy motywacji, jakimi kierowali się studenci Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii UW. podejmujący studia na tym kierunku oraz oceny jakości, skuteczności i przydatności oferty edukacyjnej na Wydziale.

Przyjętą metodę badawczą uznać należy za w pełni trafną. Autorzy przygotowali przemyślaną, kompletną i przejrzystą ankietę. Otrzymali odpowiedzi od 19% respondentów (750 na 3825 zapytanych). Próbę tę uznać należy za reprezentatywną.

Niestety, już sam tytuł: „Nużąca konieczność”, nie nastroja optymistycznie. Jest on jednak adekwatny do wyniku badań.

Tylko 32,93% badanych uważa, że studia dobrze przygotowują do zawodu prawnika. Większość respondentów określiła je jako zbyt teoretyczne, przeładowane nauką na pamięć i z nieadekwatnymi egzaminami.

Istotnym elementem opracowania jest analiza i rekomendacje. Ich treść należy polecić uwadze Władzom Wydziału oraz Radzie Interesariuszy Zewnętrznych. Przemyślenia Autorów są bowiem głębokie i w mojej ocenie w znacznym stopniu trafne.

Dodatkowym walorem jest młody wiek Autorów, dzięki czemu mogli korzystać z obserwacji i doświadczeń własnych. Gratuluję i życzę Państwu, aby wyniki Państwa pracy zostały wykorzystane w praktyce.

SŁAWOMIR KRZEŚ · adwokat, wicedziekan Okręgowej Rady Adwokackiej we Wrocławiu

Odpowiedzi udzielone przez studentów na pytania zadane w ankiecie nie wydają się zaskakujące dla kogoś, kto, z pozycji praktykującego prawnika, ma okazję wchodzić w interakcje z indywidualnymi i zbiorowymi podmiotami, przygotowującymi się do wykonywania zawodów prawniczych lub rozpoczynającymi ich wykonywanie.

Za uzasadnione metodologicznie uważam następujące pytanie: czy studia prawnicze mają dostarczać wiedzy teoretycznej, czy też w toku jej zdobywania należy również rozwijać kompetencje poznawcze, sprzężone z ekstensjonalną naturą przemian i ich dynamiką na różnych polach poddanych regulacji.

Treść odpowiedzi udzielonych przez studentów, postrzegających krytycznie efekty pobieranych nauk na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii, wskazuje wyraźnie na dysonans poznawczy zachodzący między teoretycznym przygotowaniem do dalszego samodzielnego wykonywania pojedynczych lub złożonych zadań w toku pracy lub aplikacji a brakiem umiejętności niezbędnych do poradzenia sobie na polu zawodowym.

Do pewnego stopnia takie doświadczenie, które należy odczytywać jako typowe dla metafory „zderzenia z rzeczywistością”, może działać motywująco na osoby bardziej

samodzielne, rozwijające w sobie nawyk samokształcenia. Pozostające pod kontrolą niektóre aspekty zjawisk negatywnych mogą dawać pozytywne rezultaty, jak na przykład dzieje się to z utrzymywaniem naturalnej stopy bezrobocia. Prawdziwy problem powstaje jednak wtedy, gdy efekt edukacyjny okazuje się niekomplementarny w stosunku do całej dziedziny oczekiwań, z którymi związane były nadzieje: najpierw przy wyborze kierunku studiów, a potem pracy lub aplikacji. Liczne przykłady takich sytuacji prezentowały sceptycyzm respondentów, charakterystyczny dla stylu myślenia o studiach jako koniecznym do przebycia etapie życia, którego jedyną realną korzyścią jest uzyskanie dyplomu ukończenia wyższych studiów, otwierającego dostęp do rynku dobrze płatnej pracy.

Taki sposób myślenia nie bierze się znikąd. Przenika on drabinę pokoleniową, nastawioną na bierne samoodtworzenie struktury społecznej i instytucjonalnej, do której najlepiej pasuje określenie „żelaznej klatki” użyte przez Maxa Webera. Pochodzi ono z czasów, w których dominował sztywny podział na zamknięte kategorie, traktowane jako stałe i niezmiennie w porządku społecznym. W „żelaznej klatce” było więc miejsce na: dogmaty, fakultety, przedmioty, katedry oraz metody. Natomiast nie było w niej miejsca na: wymianę, cyrkulację, rotację czy zgłaszanie roszczeń o miejsce i udział w uzgodnieniach. Społeczna praktyka miała świecić odbitym blaskiem królestwa idei, zamkniętego w wieży z kości słoniowej, ale też nikt z królestwa cieni nie miał prawa zakłócać raz ustanowionego porządku rzeczy. Sumienne wypełnianie obowiązków gwarantowało stałe miejsce w społeczeństwie, a reguły społeczne były jak zasady gry w szachach: wyznaczały jej uczestnikom pozycje – pola na szachownicy.

Studenci przyswajający ten styl myślenia nie są świadomi istnienia skutków rewolucji informatycznej, która zbliża się do nich w tempie wykładniczym. Już dziś można wskazać na wyraźne symptomy zastępowania modelu polegającego na spotykaniu się w salach posiedzeń praktykami edytorskimi nieprzejawiającymi szacunku dla deliberatywnego sposobu prowadzenia procesu sądowego.

Studenci wskazywali w ankiecie na niedopasowanie niektórych kursów do zapotrzebowania na wiedzę. Powinna ona być bardziej przydatna jako teoretyczna podbudowa, z której czerpać można informacje, przetwarzane na praktykę ich przyszłego, zawodowego rzemiosła. Zdolności hermeneutyczne, na rozwijanie których była tradycyjnie zorientowana metodologia nauk prawnych, są dziś ogołacane z otaczającego je nimbu wyjątkowości, wskutek praktycznie nieo graniczonego dostępu do informacji, podlegających niekończącym się zabiegom edytorskim, modyfikowalnym na wszelkie możliwe sposoby.

Praca prawnika coraz bardziej przypominała będzie wykonywanie zabiegów translatorskich, wspomaganych automatycznymi edytorami w stylu Tłumacz Google, niż przykrojoną do konkretnego odbiorcy ręcznie wykonaną usługę. Stawia to w nowym świetle kwestię autorstwa dokumentu powielanego natychmiast w digita lnych kopiach (*copying*), dostarczających z kolei danych wyjściowych dla następnych procedur wersjonowania. Powstające w ten sposób pętle informacyjne sukcesywnie będą się oddalały od ich logocentrycznych reprezentacji, a narzędzia w rodzaju *crowdsourcingu* będą poszukiwały dla nich miejsca w rozrastającej się cyfrowej chmurze.

Modele zawodów wykonywanych w przyszłości przez osoby studiujące na kierunkach: prawo, administracja i ekonomia, bliższe będą zarządzaniu danymi (*Big Data*) i skoncentrowane na gromadzeniu wiedzy spakietyzowanej, osadzonej w systemach sieciowych (*Internet of Things, open sources*), niż nastawione na produkty pracy myślowej człowieka, przykrojone na indywidualną miarę ich odbiorcy, którą mogłaby obsłużyć sieć semantyczna. Reprezentatywne dla przebadanej grupy studentów, o których można chyba powiedzieć, że stanowią pierwszą generację cyfrowych tubylców (*Digital Natives*), są pomiary wskazujące na procentowo duży udział odpowiedzi podkreślających przeciążanie pamięci i lęk przed egzaminami.

Nie podejmuję się w tym komentarzu doszukiwania się w obrębie przywołanych tu pytań występowania funkcji interpolacyjnej, która wskazywałaby na istnienie wewnętrznej

prawidłowości między udzielanymi na nie odpowiedziami. Ewentualne zależności między niechęcią do zapamiętywania dużej ilości tekstów, a napięciem lękowym, wywołanym obawą przed utratą dostępu na egzaminie do „czarnej skrzynki”, w której przechowywana jest wiedza, mogą mieć różne podłoża, a ich ocena może być inna przy zastosowaniu kryteriów psychologii społecznej, a inna przy zastosowaniu kryteriów psychologii rozwojowej.

Jednak na tym etapie edukacji prawniczej, na jakim znajdują się studenci studiujący nauki humanistyczne na kierunkach: prawo, administracja, ekonomia, symptomatyczne dla ich grupy pokoleniowej, będzie nie samo postrzeżenie studiów jako stresujących i wiążących się z nadmiarem materiałów do zapamiętywania, ile przekonanie, że nie powinno to ich dotyczyć. Innymi słowy sądzą oni, że nauka na studiach bardziej niż to konieczne przeciąża ich pamięć i niepotrzebnie wypala psychicznie.

Powtórzone badanie następnych roczników studiujących na WPAE będzie mogło dopiero rzucić więcej światła na kwestię występowania ewentualnego sprzężenia zwrotnego między odczuwaną koniecznością przyswajania wiadomości a rozwojem technik komunikacyjnych i technologii informacyjnych, wypierających tradycyjne formy wykonywania pracy zawodowej w zawodach podejmowanych przez absolwentów studiów kształcących się na WPAE.

JAREMA TRZEBIŃSKI - sędzia sądu rejonowego, doktor nauk prawnych, wykładowca akademicki

Abstract

Legal education is rarely treated as the subject of empirical research within the jurisprudence. However, in the law studies assessment two perspectives may be distinguished: official and critical. In official documents these studies are presented as requiring involvement and developing. However, scientific literature shows a different picture. These studies are described as “boring” or “disciplining”. Research conducted in 2016 by the CLEST Research Team on Legal Education shows that students’ assessment is close to the critical one. Under the research one verified the law students’ profile, motivation for starting the studies, plans for the future and assessment of the studies themselves.

Future career constitutes the motivation for starting the studies. The majority of students has a plan for their working life and wants to work in the legal profession as a judge, attorney, legal counsel, notary public or bailiff. Thus, the studies are necessary for obtaining a relevant license. Then, the studies are perceived as an opportunity for knowledge acquisition and self-development. They are not perceived as an autonomous social zone, where social contacts are formed. Students assess the studies themselves critically. They are too theoretical and do not provide with good preparation for the legal profession. They require a lot of studying, but at the same time exams do not verify knowledge or skills.

Legal education seems to be “tiresome necessity”. The studies’ monotony results in fatigue and exhaustion. Knowledge is perceived as strange and necessary only for passing another exam. The willingness to obtain a professional license explains why students do not resign

from the studies and continue them despite such a critical assessment.

Such an educational process does not promote the attitude of active citizen who feels responsible for law. Thus, such a picture is opposite to official declarations.

Representatives of legal communities of attorneys, legal counsels, judges and representatives of WPAE were asked to comment on the research results. Below you may find the received comments.

1 Discussion of the research

1.1 Assumptions of the survey and place of carrying it out

The University of Wrocław is the second largest university in the capital city of the Lower Silesian Voivodeship¹. 26,054 students study in 78 fields², including one fourth in extramural studies³. The University of Wrocław is in top 15 largest universities in Poland. The Faculty of Law, Administration and Economics (hereinafter referred to as WPAE), with over one fourth of all students of the University of Wrocław (6,727)⁴, is one of its largest faculties. More than a half of students (3,772) carries out the intramural programme, while the other part including 2,955 students carries out the extramural programme (extramural and evening studies). The Faculty of Law, Administration and Economics carries out teaching in six fields. Law is the most popular (3,826 students), then administration (1,510 students) and economics (1,224 students). Studies taught in English are less popular: LLB/LLM (67 students in total), Bachelor of Business and Administration (64), and Polish legal system (36). Thanks to the studies taught in English the Faculty is attractive for foreigners. In the academic year 2016/2017 350 foreigners⁵ studied in the Faculty of Law, Administration and Economics and it was the best result from among all faculties of the University of Wrocław. At the same time the Faculty attracts many participants of postgraduate courses. From among 1,558 postgraduate students of the University of Wrocław, 381 are participants of the postgraduate law course⁶. WPAE comprises of four modern educational facilities located in the city centre of Wrocław and of one

- 1 See *Universities and Their Funds in 2014*, Warsaw 2015, <https://goo.gl/qfXcRP> [access date: 03.01.2017], p. 70.
- 2 Public Information Bulletin of the University of Wrocław, General Information <https://goo.gl/EQKRnw> [access date: 03.01.2017]
- 3 *Ibidem*, as at 30 November 2016
- 4 Public Information Bulletin of the University of Wrocław (as at 30 November 2016), <https://goo.gl/MwG4fp> [access date: 03.01.2017].
- 5 Public Information Bulletin of the University of Wrocław (as at 30 November 2016), <https://goo.gl/ZW6dck> [access date: 03.01.2017].
- 6 Public Information Bulletin of the University of Wrocław (as at 31.12.2015), <https://goo.gl/Y5e8g8f> [access date: 03.01.2017].

of the largest and most modernly equipped law libraries in Poland.

For years WPAE has been achieving a high place in rankings of the faculties of law in Poland. In the ranking of *Rzeczpospolita* as of 2016 it was ranked as the fifth in the total assessment (among 14 public universities)⁷, while with regard to the quality of education – as the seventh⁸. In the ranking of *Perspektywy* as of 2016 WPAE was ranked as the fourth (among 20 examined schools)⁹.

According to its strategy on development, improvement of education constitutes the WPAE's strategic goal¹⁰. This goal is accomplished through an interesting system of studies. An important role is assigned here to the candidate's perception of chances for getting an attractive job upon graduation. In addition, activating teaching methods are mentioned here. Another way to accomplish this goal is constituted by the competent academic staff. It is to be achieved by classes being conducted mainly by persons having achievements in a given area. Other methods of making studies more attractive include also students' participation in conducting research and science popularising education.

The survey was aimed at the exploring of students' social profile, motivation for starting the law studies, assessment of studies and job plans upon graduation. In december 2016 the survey was sent to 3,825 WPAE law students to their individual university e-mail accounts. It was secured with a token, so that only a person clicking the link provided in an e-mail was able to fill the survey in. 750 persons provided complete answers (approx. 19%). 66 respondents provided incomplete answers. The report was developed only based on the complete answers.

Due to its size and rank, the presented research results for WPAE may cautiously be considered as representative for the legal education in Poland.

1.2 Social profile

Women constitute the narrow majority of students (52.80%). Distribution is equal if it is about their place of origin. The most persons come from towns having 20-120 thousand

7 <https://goo.gl/JQ5oeV> [access date: 03.01.2017].

8 <https://goo.gl/d8seoY> [access date: 03.01.2017].

9 <https://goo.gl/jDGehf> [access date: 03.01.2017]

10 The 2015-2020 Strategy on Development of the Faculty of Law, Administration and Economics of the University of Wrocław [<https://goo.gl/y4P9Sc> access date: 03.01.2017].

residents (25.60%), then from cities with more than 500 thousand residents (22.67%) and from villages (21.60%). The vast majority of students' parents has higher (father – 44.27%, mother – 56.63%) or secondary education (father – 45.73%, mother 37.20%). This is confirmed in the research of the European Bank for Reconstruction and Development, showing that parents' education constitutes the main factor affecting the inequality of opportunities of access to education and well-paid jobs¹¹.

Most students work during studies (54.53%). The vast majority does not study in another field (83.20%) and law is their first choice (70.27%).

1.3 Motivation for starting the law studies

The main declared motivation for starting the law studies is constituted by the interest in law (84.24%), then the legal profession's prestige (79.07%), willingness to help others (72.67%) and easiness of finding a job (72.40%). Significant differences between genders are revealed only at the willingness to help others, which was declared by 75.51% of women and 66.39% of men. The most persons declared that easiness of finding a job (DY + RY 42%) and high salaries of layers (DY + RY 31.60%) did not constitute their motivation for starting the studies. Workers more often declared that salaries did not matter (DY + RY 38.14%).

This shows that motivations for starting the studies are rather symbolical than material. Due to the limited possibilities of coming into contact with jurisprudence at the stage of pre-university education, a high percentage of persons interested in law, which may result from pop-cultural and social image of lawyer, can surprise.

Definitely students did not declare their reluctance to the humanities (93.07%) and sciences (66.40%). Differences among these declarations may demonstrate that law studies are perceived as more humanistic. This falsifies the theses of Waclaw Szubert and Zygmunt Ziembiński from the 1970s. Law theoreticians suggested that the main motivation for starting the studies was constituted by the reluctance to the sciences¹².

- 11 European Bank for Reconstruction and Development, *Transition Report 2016-17*, tr-ebrd.com [access date: 03.01.2017].
- 12 W. Szubert, J. Wróblewski, *Motywy wyboru studiów prawnych i egzamin wstępny na prawo* [*Motives for Choosing the Law Studies and Entrance Exam to the Law*], ŻSW 1961, i. 1, p. 24.

Thirty one persons provided other reasons. These answers can be divided into:

- willingness to improve qualifications and professional opportunities (e.g. “improvement of qualifications within the scope of already practiced profession”, “wide range of career perspectives upon graduation”);
- personal development not related to the labour market (e.g. “Proving myself that I am able to obtain the law degree – as one of more difficult to be obtained”, “Finding an answer to what justice and law is, how society should function and what law is good and right”);
- random factors (e.g. “craziness”, “lack of better idea for myself”, “stupidity”).

In these answers only once the factor concerning the fact of studying appears (“large number and diversity of forms of organisations during studies (e.g. ELSA); intelligent people who are admitted to these studies”). This shows that prior to the studies the future students have no information concerning organisation and comfort of studying, or that these factors are not important for them.

1.4 Plans for the future

The vast majority (82.14%) of students plans to work in the legal profession (judge, attorney, legal counsel, notary public or bailiff) upon graduation. Next plans include work at the university (30.8%), one’s own business activity not related to law (27.33%), work in a non-governmental organisation (21.86%), state administration (17.60%), and politics (15.74%). Only 16.80% of students do not know what they want to do after graduation. It is worth to be noted that only 8.59% of women wants to occupy with politics. It was the only significant difference in answers with regard to gender division. Also 11 other answers were provided. Students indicated mainly work in international organisations and corporations.

Non-workers want to occupy with politics (19.94%) and start work in a non-governmental organisation (25.80%) more often. Those were the only significant differences (over 3%) between workers and non-workers. Persons declaring the

willingness to help others as their motivation want to start work in a non-governmental organisation (23.67%) slightly more often.

1.5 Assessment of the law studies

A prevailing part of students (92.13%) thinks that law studies require a lot of studying. At the same time, the majority (58.27%) thinks that exams do not verify knowledge and skills adequately and 62.80% is afraid of exams. Only 32.9% believes that studies prepare well for the legal profession. 73.73% thinks that they are too theoretical, 72.13% – that too much must be learned by heart. More than a half (60.54%) claimed that studies do not teach creative problem solving. On the other hand, 65.60% declares the use of knowledge acquired during studying in their everyday life. The fact that 26.67% (DY + RY) of students often feels stress during classes, including 28.79% of women and 19.50% of men, is concerning.

Women are more critical towards the studies than men. They more often think that too much must be memorised during studies (DY + RY: W – 75.51%, M – 63.90%), law studies do not prepare well for the legal profession (W – 57.32%, M – 46.47%), or exams do not verify knowledge and skills adequately (W – 60.35%, M – 55.60%).

In addition, persons working during studies are more critical, as they are more prone to consider the studies as too theoretical (WO – 76.77%, NW – 70.09%), law studies do not prepare well for the legal profession (WO – 60.63%, NW – 44.87%), and do not teach creative problem solving (WO – 67.72%, NW – 51.91%). These persons think also that exams are inadequate more often (WO – 64.30%, NW – 51.03%) and are less afraid of them (WO – 58.92%, NW – 67.45%). More often they apply knowledge from the studies in their everyday life (WO – 67.97%, NW – 62.75%) and more seldom feel stress during classes (WO – 24.45%, NW – 29.33%).

Law studies are assessed as too theoretical, overloaded with learning by heart and with inadequate exams. Despite such a strict assessment, 60.54% of students would recommend the WPAE studies to their friends, while 73.46% would choose them again. Persons studying in another field

would recommend the law studies much less eagerly to their friends (51.59%) and slightly more eagerly would start them again (74.60%). Similarly workers (respectively 58.19% and 71.40%).

The willingness to start the studies again, at their simultaneous critical assessment, may be explained by the necessity of obtaining a master of law degree to start work in the profession, which, as indicated above, is the main plan of students for their professional future.

1.6 Analysis and recommendations

The conducted research shows a negative image of legal education. It is disciplining, which means that students do not see any connection between transferred knowledge and their future career and functioning in a democratic society. The lack of awareness of this correlation causes that knowledge appears to students as something external, strange and useless. Such a knowledge may only tire and require blind obedience. Much less that its acquisition is necessary to obtain the professional license. Cognition of accurate reasons of such a state of affairs shall require further research, however today we are already able to put some preliminary expository hypotheses. "Tiresome necessity" of legal education results from the lack of reflection concerning the law education and from the submission of studies to the corporate culture. Didactically, law as the field of studies is based on the expository method, understood as lecturing, where knowledge is perceived as facts and learning as memorising. Such a pedagogy is easy but inefficient. Students are very few involved in the educational process and quickly forget what they learn. Pedagogy in this form may prevail in an organisation where didactical and methodical innovations are not rewarded and where there is a need for quick teacher training. Publishing is what is more important in a scientist's work. Moreover, in the faculties of law there is a pressure to admit postgraduate students to conduct classes under free-of-charge "practices". The teaching model in the form of lecture is reasonable from the point of view of educational system's capacity, but

unreasonable from the point of view of educational quality of such a system.

The above picture induces us to conclude that legal education does not contribute to development of conscious and involved citizen who feels responsible for law. A graduate is rather ready for obedience towards an external authority, as its fate depends from this authority's arbitrary decisions. The willingness to obtain a specific social status explains why students tolerate such education. Thus, practice is contrary to official declarations.

If the hypotheses are true, there is necessary the thorough reflection on legal education oriented towards systemic changes that shall keep the possibilities of educating a large number of students with simultaneous improvement of quality of the offered education. We can already list some directions of desired changes:

a. Increased attractiveness of legal education through its humanisation and "socialisation"

The humanities are the discourse involved in existential categories and that is why they may be understood in many social contexts. In turn, social sciences allow for understanding the impact on an individual's life. Highlighting the humanistic and social face of law shall allow for increase of its attractiveness, thus enabling to show legal knowledge as connected with life of a given student and its environment.

b. Resignation from knowledge acquisition through learning by heart

A different approach than expository teaching is adopted by the pedagogy based on dialogue, where student is a co-creator of what it learns. Such a dialogue does not have to mean the equality of the parties – it means only letting them speak. If a student participates actively in the knowledge transfer process, it will acquire it more easily and eagerly. Such knowledge is more durable than the memorised lecture.

c. Drawing classes near social practice (not only corporate)

Law studies are oriented towards education of future lawyers, who are oriented towards future prestige and social position. Therefore, the image of lawyer's job is deprived of its social and political role. Lawyer associations, according to the adopted declarations, are not only the associations of entrepreneurs, but also of guards of basic democratic values, such as the rule of law and human rights. During the legal education students should be acquainted with the fact that commercial enterprise does not constitute the only model of practicing legal profession.

2 Comments

An invitation to comment results of the research concerning motivation for starting the law studies in the Faculty of Law, Administration and Economics of the University of Wrocław and their assessment, thus being included in the group of “representatives of the legal community”, is for me, Wrocław citizen for 25 years “in exile”, a real honour and satisfaction. Thank you. So let’s try to make an added value from the fact that since I graduated in 1991 and one year later left my hometown, my contact with the Faculty has been rather occasional. The first and basic reflection upon reading the research results is that the Faculty, which I remember is not so different from the one perceived today by students. Although it does not really look good, 25 years ago we also assessed our studies as too theoretical, mnemonic, not promoting creativity. The report’s conclusion – indicating the prevailing attitude of obedience (conditioned by the willingness to obtain a social status) to an external authority, from whose arbitrary decisions the student’s educational future depends – is the picture that I also keep in mind. The research results indicate that like in my time (which may be claimed as conditioned by history and thus understandable) and now (which is highly disturbing) the law students are taught the multigenerational legal opportunism, instead of the skill of releasing axiological discomfort, civic sensitivity, skill of presenting one’s own proposals of interpretation, explanation and argumentation. However, let us notice honestly – this remark seems to be common for experience of my generation and of the today’s generation. This situation appears not to bother the majority of interested parties (learners and

teachers). As the research shows, the main purpose of studying is constituted by the obtaining of the master of law degree, necessary for working in the occupation. So: it is not really a university, but a vocational school. Today's expectation seems to be like this.

RADOSŁAW BASZUK · attorney, author of a legal blog
"Radek Baszuk. Tak to widzę" on the website radekbaszuk.pl

Leaving aside the specific numerical data, the presented research enabled me to select characteristic students' assessment of law studies. First of all, they think that these studies are boring (although they would recommend them to their friends), too theoretical and do not prepare well for the profession of lawyer. Moreover, due to the respondents, these studies, on the one hand, require a lot of learning by heart, while on the other hand exams do not verify knowledge and skills adequately (many of us would like to ask – which one?, if, as the respondents claim, knowledge they acquire is purely theoretical). In addition, students indicate that studies are monotonous, which results in their fatigue and exhaustion. For the majority law was their first choice, while within the scope of motivation they see that legal professions bring prestige, allow for helping others (here mostly answered by women) and offer the easiness of finding a job.

Of course it is really wonderful that such research was conducted, however I am worried that a small part of students participated in it. This very fact indicates that persons choosing law are not ready to participate actively in creating the surrounding reality, they are not interested in it at all. Studies do not teach them this. Similarly, the best lectures. So how are they to create and apply law in the future?

I have a feeling that one of important, but rather unknown by students, issues is also that law is chosen as the first option (or the only one). As observation of practitioners' experience (including my own career path) indicates, only a conscious decision on choosing the law (as the leading field of studies, the first or subsequent) may, but of course does not have to, lead to conscious studying, conscious choice of

further stage of professional development (attorney training or scientific work) and conscious – thus responsible – co-creation of the justice system.

I want to emphasise that the word “studies” means the process of “self-education”. Not – education, because it should end at the stage of secondary school, but “self-education”, i.e. putting one’s own effort in achieving the aim pursued. I draw such a conclusion from the respondents’ answers that maybe (hopefully only some) law students are not aware in what this “self” consists, while believing in lectures with which they are not satisfied, though.

Taking into account the fact that due to the respondents legal professions are related to prestige and greater possibilities of finding a job, I humbly propose a thesis that the market identification prior to starting the studies would not bother anyone.

JOANNA PARAFIANOWICZ · attorney, member of the National Bar Council, editor of the ‘Pokój Adwokacki’ portal

First of all, my compliments and respects to the report authors: Adam Czarnota, Michał Paździora and Michał Stambulski together with the Centre for Legal Education and Social Theory CLEST. Those persons ventured the comprehensive analysis of motivations followed by the Faculty of Law, Administration and Economics students at the University of Wrocław, starting the studies in this field, and assessment of quality, efficiency and usefulness of the Faculty’s educational offer.

The adopted research method should be deemed fully accurate. Authors prepared a deliberate, complete and clear survey. They received answers from 19% of respondents (750 in 3,825 questioned). This sample should be deemed representative.

Unfortunately, the title itself “Tiresome necessity” does not inspire optimism. However, it is adequate for the research result. Only 32.93% of respondents believes that studies prepare well for the legal profession. Most respondents describe them as too theoretical, overloaded with learning by heart and with inadequate exams.

Analysis and recommendations constitute the paper's important element. Their content should be recommended for the attention of the Faculty Authority and the Board of External Stakeholders. The authors' reflections are deep and I assess them as considerably accurate.

Young age of authors is another advantage, because it enabled them to use their own observations and experience. Congratulations! I wish you that the results of your work are applied in practice.

SŁAWOMIR KRZEŚ · attorney, Deputy Dean of the District Bar Council in Wrocław

Answers provided by students to questions asked in the survey do not seem surprising for somebody who, from the position of practicing lawyer, has an opportunity to interact with individual and collective entities preparing themselves to work in the legal profession or starting this work.

I think that the question "should the law studies provide with theoretical knowledge, or should they develop also cognitive competences, connected with extensional nature of changes and their dynamics on various fields being subject to regulation" is methodologically justified.

The content of answers provided by students critically perceiving the effects of education in the Faculty of Law, Administration and Economics clearly indicates the cognitive dissonance between the theoretical preparation for further independent performance of single or complex tasks in the course of work or training and the lack of skills necessary for handling with the professional area.

To some extent such an experience that should be perceived as typical for the metaphor of "clash with reality" can have a motivating effect on more independent persons who are developing the habit of self-education. Some aspects of negative phenomena being under control may provide with positive effects, as it is e.g. for the maintenance of a minimum unemployment rate. However, the real problem arises when educational effect appears to be non-complementary towards the whole area of expectations where hopes have been placed: firstly, at the selection of the

field of studies, then job or training. Numerous examples of such situations present the respondents' scepticism, specific for the style of thinking about the studies as a stage of life necessary to experience, the only real benefit of which is constituted by the university degree, opening the access to the well-paid job market.

Such a way of thinking does not come from nowhere. It penetrates the generation ladder, oriented towards passive self-recreation of a social and institutional structure, which can be best described with the term "iron cage" applied by Max Weber. It comes from times dominated by strict division into closed categories, treated as permanent and persistent in the social order. The "iron cage" held dogmas, electives, subjects, departments, and methods. It did not hold exchange, circulation, rotation or submission of claims for place and participation in arrangements. Social practice was to shine reflected light of the kingdom of ideas, closed in the ivory tower, but nobody from the kingdom of shadows was entitled to violate the once established state of affairs. Conscientious performance of duties guaranteed the permanent place in society, while social rules were like the rules of playing chess: they assigned positions to participants – squares on chessboard.

Students adopting this thinking pattern are not aware of the existence of consequences of the IT revolution, which comes closer to them exponentially. Today we can already indicate clear signals of replacement of the model consisting in appointments held in meeting halls with editorial practice not showing any respect for a deliberative method of conducting the court trial.

In the survey students indicated the mismatch of some courses for the knowledge demand. It should be more useful as the theoretical foundation, from which information can be derived, processed into practice of their future professional craft. Hermeneutic skills, towards development of which the methodology of legal sciences was traditionally oriented, are today deprived of their aura of uniqueness due to the practically unlimited access to information, being subject to never-ending editorial procedures, modifiable in every possible way.

The lawyer's job will more and more often remind the performance of translation procedures supported with automatic editors such as Google Translator than the customised, manually performed service. This puts a new emphasis on the issue of authorship of a document immediately reproduced in digital copies (copying), delivering, in turn, output data for the subsequent versioning procedures. Information loops produced in such a way will regularly deflect from their logocentric representations, while tools such as crowdsourcing will search for a place for themselves in a growing digital cloud.

Models of professions practiced in the future by persons studying in the field of law, administration and economics will be closer to data management (Big Data) and focused on the collection of packaged knowledge, embedded in network systems (Internet of Things, open sources), than oriented towards the customised, human thinking products, which could be handled by a semantic network. Measurements indicating the high percentage of answers highlighting the overload of memory and fear of exams are representative for the examined group of students, who probably can be described as the first generation of digital natives.

I will not venture in this comment to read within the area of provided questions into the occurrence of an interpolation function, which would indicate the existence of internal accuracy among answers provided to them. Potential relations between the reluctance to memorising the large amount of texts and the anxiety disorder caused by the fear of the lack of access to the "black box" storing knowledge on an exam may have various backgrounds and their assessment should be different with application of criteria of social psychology and different with application of criteria of developmental psychology.

However, at this stage of legal education of students studying the humanities in the field of law, administration and economics, for their generational group not the perception of studies as stressful and associated with the excessive amount of materials to be memorised is symptomatic, but the belief that it should not concern them. In other words, they think

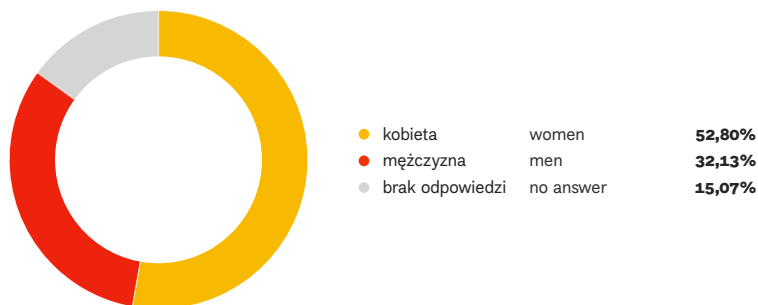
that studying overloads their memory more than necessary and needlessly burns them out psychically.

The repeated research of next generations studying in WPAE will shed more light on the issue of occurrence of a potential feedback loop between the noticed necessity of knowledge acquisition and the development of communication methods and IT technologies, displacing traditional forms of professional work in occupations taken up by the WPAE graduates.

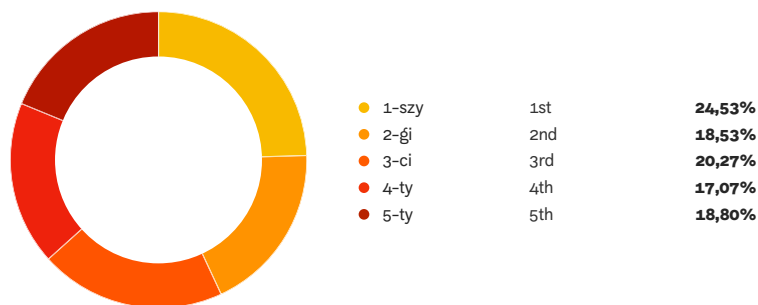
JAREMA TRZEBIŃSKI · judge of the district court, Doctor of Juridical Science, academic lecturer

3 Wyniki i wykresy Results and graphs

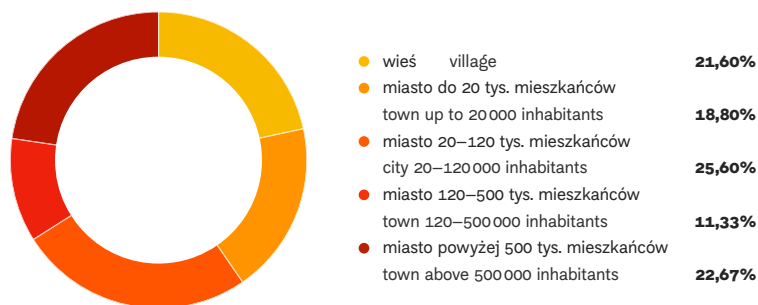
Płeć Gender

Rok studiów prawniczych Year of law studies

Miejscowość pochodzenia Place of origin

Wykształcenie rodziców (ojciec) Parent's education (father)

Wykształcenie rodziców (matka) Parent's education (mother)

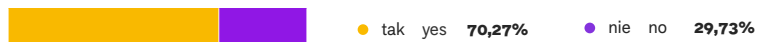
Czy pracujesz podczas studiów? Do you work during the studies?

Czy studiujesz inny kierunek oprócz prawa? Do you study different major besides law?

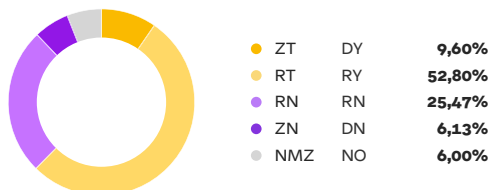

Czy prawo było twoim pierwszym kierunkiem studiów? Were law studies your first major of studies?

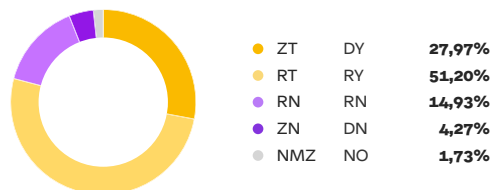

Co cię skłoniło do podjęcia studiów prawniczych? What was your motivation for starting the law studies?

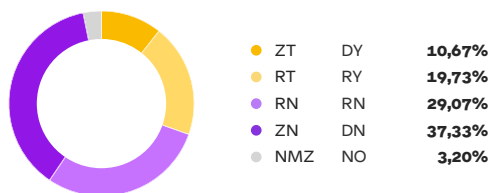
Wysokie zarobki prawników High salaries of lawyers

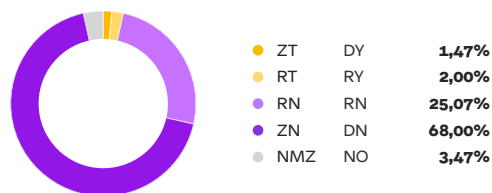
Prestiż zawodu prawnika Prestige of the profession of lawyer

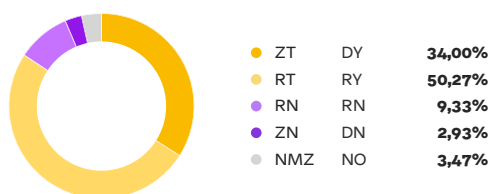
Niechęć do przedmiotów ścisłych Reluctance to the sciences

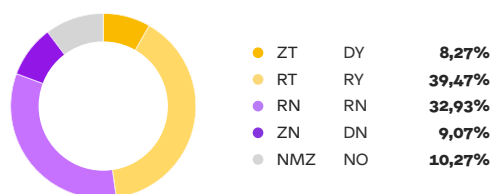
Niechęć do przedmiotów humanistycznych Reluctance to the humanities

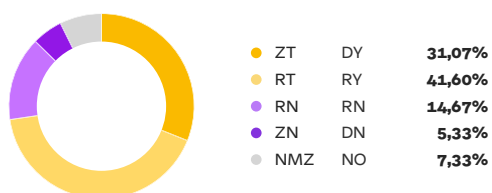
Zainteresowanie prawem Interest in law

Łatwość w znalezieniu pracy po studiach Easiness of finding a job upon graduation

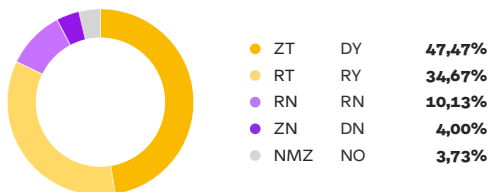
Chęć pomagania innym Willingness to help others

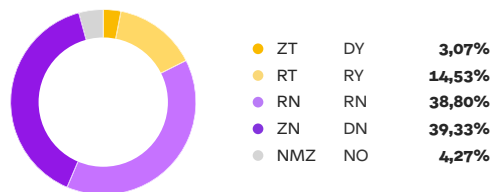
ZT	Zdecydowanie tak	DY	Definitely yes
RT	Raczej tak	RY	Rather yes
RN	Raczej nie	RN	Rather no
ZN	Zdecydowanie nie	DN	Definitely no
NMZ	Nie mam zdania	NO	No opinion

Co chcesz robić po studiach? What do you want to do upon graduation?

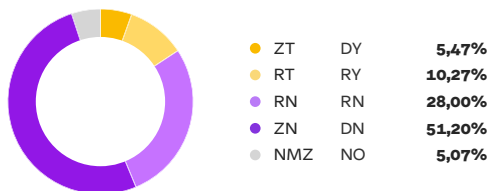
Pracować w zawodzie prawniczym Work in the legal profession*

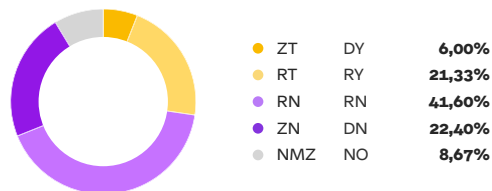
Pracować jako urzędnik w administracji państwowej Work as an official in the state administration

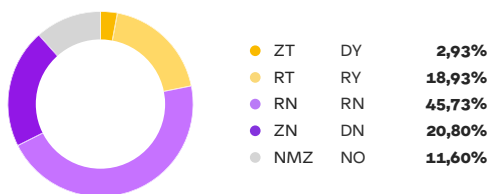
Zająć się polityką Occupy with politics

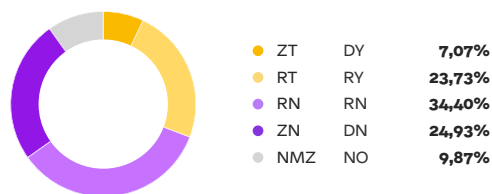
Prowadzić działalność gospodarczą niezwiązaną z prawem Conduct business activity not related to law

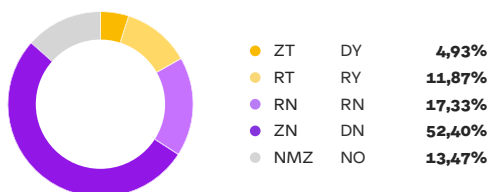
Pracować w organizacji pozarządowej Work in a non-governmental organisation

Pracować na uczelni Work at the university

Nie wiem co chcę robić I don't know what I want to do

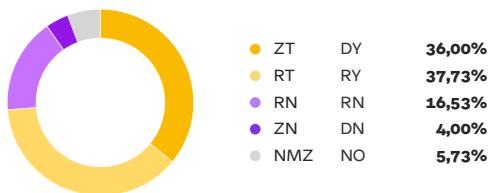

* Sędzię, adwokata, radcy prawnego, notariusza, komornika As a judge, attorney, legal counsel, notary public, bailiff

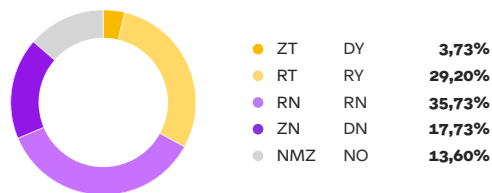
Czy zgadzasz się z następującymi stwierdzeniami na temat studiów prawnych?

Do you agree with the following statements concerning the law studies?

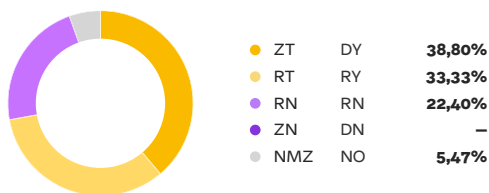
Studia prawnicze są zbyt teoretyczne Law studies are too theoretical

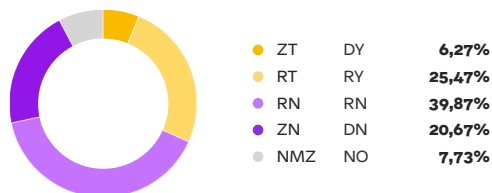
Studia prawnicze dobrze przygotowują do wykonywania zawodu prawnika Law studies prepare well for the profession of lawyer

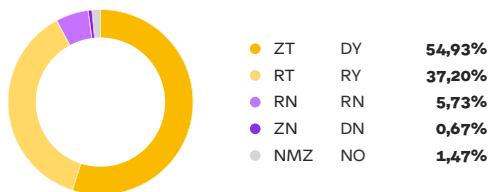
Na studiach zbyt dużo uczy się na pamięć I learn too much by heart during the studies

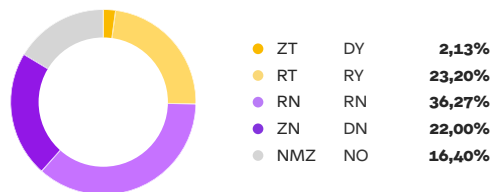
Studia prawnicze uczą kreatywnego rozwiązywania problemów Law studies teach creative problem solving

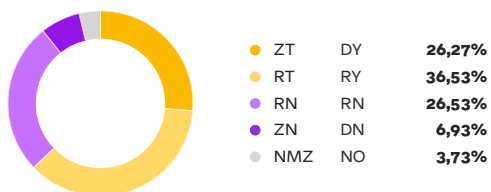
Studia prawnicze wymagają dużo nauki Law studies require a lot of studying

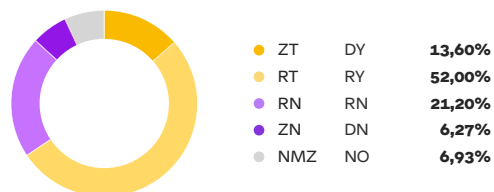
Egzaminy na studiach adekwatnie sprawdzają wiedzę i umiejętności Exams during the studies verify knowledge and skills adequately

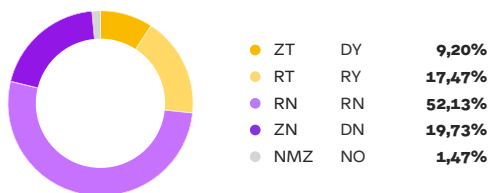
Boję się egzaminów I am afraid of exams

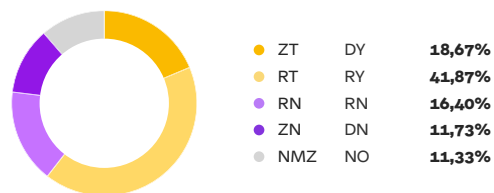
W życiu codziennym wykorzystuję wiedzę zdobytą na studiach I use knowledge acquired during the studies in my everyday life

Podczas zajęć często odczuwam stres I often feel stressed during classes

Poleciłbym studia prawnicze na naszym Wydziale moim znajomym i przyjaciółom I would recommend the law studies at our Faculty to my friends

Wybrałbym/wybrałabym studia prawnicze ponownie I would take up the law studies again

